

Tanzimat Döneminde Ancemaatin Vergi Uygulaması ve Yaşanan Usulsüzlükler Üzerine Bazı Şikâyetler (1841-1865)

Mehmet Emin Türklü*

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ağrı, Türkiye

Öz

Osmanlı Devleti'nin vergi sistemi İslami gelenekle beraber örfi bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Ağırlıklı olarak tarıma dayalı olan bu sistem, uzun bir dönem işleyişini sürdürmesine rağmen, devletin eski gücünü kaybetmeye başladığı 16. yüzyılla birlikte aksamaya başlamıştır. Bu durumu düzeltmek isteyen Osmanlı idarecileri vergi sisteminde bir takım değişikliklere gitmiştir. Ancak tüm çabalar kötü gidişatı engellemeye yetmemiş, Tanzimatla beraber diğer birçok alanda olduğu gibi vergi sisteminde de köklü reformlara gidilmiştir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden ancemaatin vergi uygulaması da bu dönemde tatbik edilmeye çalışılmıştır. Ancak devletin içinde bulunduğu olumsuz koşulların yanı sıra bu uygulamanın kendi içindeki tutarsızlıkları yüzünden, ancemaatin vergi uygulaması yaklaşık yirmi yıl kadar devam ettirebilmiştir. Osmanlı toplumunda fertlerin ait oldukları etnik guruplar içinde, mahalle veya köy idarecileri olan muhtar, imam, kocabaş veya papaz gibi kişiler vasıtasıyla toplanmaya çalışılan bu vergi usulünde birçok suiistimaller ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde vergiyi toplamakla görevli olan kişilerin halka uyguladıkları zulüm ve baskılar yüzünden yapılan şikâyetler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bazı belgelerde açıkça görülmektedir. Bu çalışmada söz konusu usulsüzlüklerden bazı örnekler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tanzimat, Vergi, Ancemaatin, Usulsüzlük.

The Tax Application of Ancemaatin in Tanzimat Period and Some Complaints on Irregularities (1841-1865)

Abstract

The tax system of the Ottoman Empire was built on not only Islamic tradition but also customary basis. Although this system which is mainly based on agriculture maintained its operative function for a long time, it began to hitch in 16th century when the empire began to lose its power. Ottoman administrators who wanted to correct that situation started to make some changes in tax system. However, all efforts were not enough to prevent deterioration. Starting with Tanzimat period, radical reforms were undertaken in tax system like in many other areas. The Ancemaatin tax application, the subject of this study, was tried to be applied in this period. But, besides the adverse situations of the empire, the internal contradictions of this application caused this ancemaatin application to be in practice for nearly twenty years. Within this tax procedure many abuses was appeared as the taxes were tried to be collected from individuals who were belonging to their ethnic group by village headmen who are

Makale Bilgileri:

Gönderim / Received:

26.08.2016

Kabul / Accepted:

11.09.2016

* Sorumlu Yazar:

Ağrı İbrahim Çeçen
Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi,
Ağrı, Türkiye
meturkl@agri.edu.tr

administrators of neighbor or village, imam, kocabas or priest in Ottoman society. At that period, the complaints because of the cruelty and pressure made by the people who were in charge of collecting taxes can obviously be seen in some documents in the Ottoman Archives of the Prime Ministry. In this study, some examples of such irregularities are tried to be given.

Keywords: Ottoman, Tanzimat, Tax, Ancemaatin, Irregularity.

Giriş

Vergi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal hayatında çok önemli bir yer tutmuştur. İslam vergi sisteminde olduğu gibi, Osmanlı vergi sistemi de devletin büyüyüp gelişmesine paralel olarak, uzun asırlar boyunca tekamül edip müesseseseleşmiştir. Müslüman Türkler tarafından kurulu idare edilen Osmanlılar şer'i hukuka bağlı kalmaya özen göstermişlerdir. Diğer taraftan çok geniş topraklara sahip olan bu devlet bünyesinde çeşitli ırk, din, dil, örf, adet ve kültürlerle sahip vatandaşlar da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu vesileyle Osmanlı Devleti'nde vergiler, "şer'i vergiler" ve "örfi vergiler" şeklinde iki ana başlık altında toplanmıştır (Kazıcı, 2014, s.15).

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi temelde tarıma dayalıdır. Bu ekonominin esasını da "tumar sistemi" oluşturmaktadır (Tabakoğlu, 2014, s. 291). Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, Sultan Orhan zamanında, Çandarlı Kara Halil Paşa'nın öncülüğünde askerlik ve maliye merkezli yapılanmaya gidilerek "tumar¹ ve zeamet usulü" ihdas olunmuştur. Bu süreçte fethedilen yerler derhal tahrir olunarak hazine ve dirlik sahiplerine tahsis edilmiştir (Abdurrahman Vefik, 1328, s. 25).

Tumar sisteminde vergi düzeni üç temel üzerine inşa edilmiştir. Bunlar "harâc-ı mukâssem" denilen ve zirâi ve hayvansal ürünlerden alınan vergiler, "harâc-ı muvazzâf" denilen toprak üzerinden alınan vergiler ve kişi üzerinden alınan vergilerdir (Tabakoğlu, 2014, ss. 299-302). Ancak ilerleyen dönemlerde Osmanlılar ilhak ettikleri her yerde tumar sistemini uygulamamışlardır. Sosyo-ekonomik ve iklim şartları bakımından birbirinden

farklı çok geniş bir coğrafyaya hakim olan Osmanlılar, vergi kanunlarını merkezde oluşturarak bütün ülkeye teşmil etmemiş, bunun yerine her bölgenin kendi durumuna göre en uygun kanunu uygulamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'na katılan yeni yerlerde incelemeler yapılmış, eski vergi uygulamalarının bölgeye kattığı artılar ve eksiler hesaplanarak ya kadim kurallar devam ettirilmiş ya da yeni kanunlara tabi tutulmuşlardır (Altundağ, 1947, ss.189-191).

Osmanlılarda vergi ile ilgili hususları belirtmek için kullanılan çok sayıda terim vardır. Klasik dönemde kullanılan en yaygın terim "teklif" veya "tekâlif" tir. "Tekâlif", "tekâlif-i şer'îye" ve "tekâlif-i örfiye" şeklinde ikiye ayrılıyordu. "Tekâlif-i şer'îye", zekat, öşür, ve cizyeden ibaret olup, "tekâlif-i örfiye" ise "tekâlif-i adiyeye ile tekâlif-i şakka" şeklinde taksim olunuyordu. Yine olağan üstü durumlarda padişahın emri ile vaz' olunan "tekâlif-i fevkalade" ismiyle bir vergi bulunuyordu. Bunların dışında Osmanlı vergi literatüründe "resim" ve "avârız" gibi genel terimlerle birlikte bir kısım vergilere işaret eden "bâc", "bâd-ı hevâ", "hâsılat", "bedel", "câize" ve "iâne" gibi ifadeler de kullanılmıştır (Kenanoğlu, 2013, s. 56).ⁱⁱ

Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi usul ve kaidelerinin tümünü tafsilatlı bir şekilde anlatmak bu çalışmanın kapsamını fazlasıyla aşacağı için klasik dönem Osmanlı vergi sistemi hakkında bu kısa malumatı vermekle yetiniyoruz.

1. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Vergi Sistemi

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıla gelindiğinde çözülmeye başlayan "tumar sistemi" 17. yüzyılda iyice hız kazanmış, dolayısıyla bu sisteme bağlı olan ekonomik, askeri ve idari yapı derinden sarsılmıştır (Çakır, 2012, s. 2). Mali açıdan yaşanan sıkıntılar 18 ve 19. yüzyılda artarak devam etmiş ve Tanzimat'la birlikte devletin en önemli gelir kaynaklarından olan vergi sisteminde, zihniyetinde, ve uygulamalarında önemli değişikliklere gidilmiştir (Kenanoğlu, 2013, s. 56). Vergi yükünü tarım üreticilerinden kentli kesimlere, özellikle tüccar, esnaf ve sanayicilere

kaydırmayı hedefleyen bir takım reformlar yapılmıştır. Bu reformlara II. Mahmud'un son yıllarında, öncelikle kentli tüccar ve atölye sahiplerine yeni vergiler konulmasıyla başlanmıştır. Daha sonra bütün istihlal ve pazar vergileri kaldırılarak ülke çapında tapu kadastro ve gelir tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Ancak kadastro çalışmaları çok yavaş ilerlemiş ve II. Mahmud 1839'da öldüğünde daha tamamlanamamıştır. Kadastro çalışmaları tamamlandığında ağnam resmi ile cizye dışındaki tüm üretim ve tüketim vergileri kaldırılmıştır. Pazar ve şehir üretim vergileri yerine temettü vergisi konmuştur (Shaw, 1985, ss. 934, 935). Yine bu dönemde vasıtalı ve vasitasız vergi ayrımı ortaya çıkmıştır. Vasitasız vergiler emlak, arazi, patent, temettü, eşhas ve bedel-i askeri olup vasitasız vergiler ise resim adıyla anılan mezruat, hayvanat, gümrük, damga, müskirat ve saydiye gibi isimlerle zikredilmiştir (Kenanoğlu, 2013, s. 56).

Ülkedeki vergi kaynaklarının gözden geçirilmesi amacıyla kazalarda muhassıl denilen maliye memurları görevlendirilmiş ve vergi oranları yeniden saptanmıştır. Bu şekilde iltizam usulü ortadan kaldırılarak herkesin gelirine göre vergi vereceği yeni bir düzen tatbik edilmeye başlanmıştır (Cezar, 1985, s. 932).

Yapılan düzenleme ile muhassılların yanlarına katipler verilerek sancaklara gönderilmiş, mal mülk sayımı yapılarak herkesin gelirine göre yıllık belirli bir oranda (şimdilik %10), tek vergi vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak dönemin sosyo-ekonomik durumu, süregelen alışkanlıklar, bilgi yetersizliği gibi nedenlerden dolayı, Tanzimat vergi reformlarının yürürlüğe girdiği yerlerdeⁱⁱⁱ bile bunu uygulamaya koymak kolay olmamıştır. Hüdavendigâr eyaleti gibi merkeze yakın yerlerde dahi mal mülk sayımı kısa sürede tamamlanamamıştır. İki yıla yakın sürede bu uygulamanın yarardan çok zarar getireceği görülerek yeniden iltizam usulüne dönülmüştür. Muhassıllık kaldırılmış vergileri toplama yetkisi köy ve mahalle muhtarlarına, kaza müdürlerine, kaza, sancak ve eyalet meclislerine verilmiştir (Çadırcı, 1997, ss. 340-342).

2. Ancemaatin Vergi Uygulaması

Osmanlı vergi sisteminde Tanzimat ile birlikte gerçekleştirilen en önemli yenilik örfi vergiler yerine "ancemaatin vergi" diye adlandırılan tek bir verginin getirilmesi olmuştur (Çakır, 2012, s. 15). Ancemaatin vergi, yapılan tahrir sonucu kazalara paylaştırılan ve mahalle, nahiye veya köylerde yaşayan halktan herkesin gelirine göre taksim edilerek topluca alınan bir vergi olup (Eroğlu, 2012, s.63) şu şekilde uygulanmaya çalışılmıştır:

Tanzimat Fermanı'nda ilan olunan talimatların dördüncü bendinde belirttiğine göre; muhassıllar her yerde istisnasız her kesin ismini ve ne kadar emlak, arazi ve hayvanatı olduğunu; tüccar veya esnaf ise bir senede tahminen ne kadar kâr ve kazanç elde ettiğini yazacaklar. Her mahalle veya köyde önceden tekalif-i örfiye olarak ödenen tutarı hesaplayacaklardı. Ve bu vergilere karşılık olarak herkesin maddi kazancına göre tek bir vergi tevzi olunacaktı. Daha sonra tevziatın kaydedildiği bu defterleri darsaadete getireceklerdi. Bu defter peyder pey hazinece tetkik edildikten sonra Bab-ı Âli ve Meclis-i Vâlâ'ca onaylanarak eyaletlerin valilerine, defterdarlarına, hakim ve naiblerine, memleketin ileri gelenlerine ve kocabaşlarına hitaben yazılan emirnamelerle birlikte mahalline gönderilecekti (Abdurrahman Vefik, 1330, ss. 58, 59).

Böyle ciddi bir yeniliğin bütün ülkede bir anda uygulamaya konulması zor ve sakıncalı olacağından tahrir ve tevzi işi öncelikle Anadolu'da Hüdavendigâr ve Rumeli'de Gelibolu sancaklarında başlamıştır (Şener, 1990, ss. 23, 24).^{iv} 1840 senesinde başlayan bu iş için görevlendirilenler bir muhassıl, iki katip, bir hakim, bir müftü, bir asker zabiti ve memleket ileri gelenlerinden dört kişi olmak üzere toplam on kişiden oluşuyordu. Eğer o mahalde gayrimüslim ahalî var ise metropolit ve kocabaşlardan da iki kişi dahil oluyordu. Daha sonraki senelerde tevzi işi komşuca, kardaşça, cemaatçe, köyce ve mahallece gibi isimlendirmelerle köy ve mahalle meclisleri tarafından yürütülmüştür. 1845 senesine kadar tahsilat Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere iki taksit halinde yapılmıştır. Bu tarihten itibaren vergi, mükelleflerin mahsullerini aldıkları

aydan başlamak üzere o yılın sonuna kadar tedricen tahsil edilmeye başlanmıştır (Abdurrahman Vefik, 1330, ss. 59, 60).

1859 senesine kadar ancemaatin vergisine üç defa zam yapılmıştır. Bu zamlar “karantina zammı”, “işpenç resmi zammı” ve “ihracat resmi zammı” şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bu üç umumi zamdan başka bir nahiye kazaya dönüştürüldüğünde, oraya tayin edilen müdürün maaşı, hükümet konağı veya mektep binası yapımı, memlekete su getirilmesi ya da tabip istihdamı gibi masraflar zaman zaman ancemaatin vergiye ilave olunmuştur. Her ne kadar bu zamların önüne geçilmeye çalışılıyor olsa da ahalinin üzerine ek bir yük getirdiği için hoşnutsuzluklara sebep oluyordu (Abdurrahman Vefik, 1330, s. 60).

Ancemaatin tevzi olunan verginin tahsilinde yaşanan güçlükler veya suiistimaller gibi mahzurları görülmüş ve yerine tahrir usulüne göre vergi alınmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin tamamında tahririn yarım asra yakın bir zamanda bitirilebileceği anlaşılınca^v, o vakte kadar tahriri yapılamayacak yerlerde ancemaatin tevzi olunan verginin devam etmesi uygun görülmüştür. Ancemaatin verginin tevzi ve tahsili başladıktan sonra bu usulden şikayetçi olan yerler bir dereceye kadar ıslah edilerek 1860 yılında verginin taksimi ve toplanması hususunda yeni bir nizamname kaleme alınmıştır. Öncelikle tahrir yapılamayan eyaletlerde geçerli olacak bu nizamname hükümüne her sene verginin tevzi zamanı gelince hükümet her köy ve mahallenin vergi pusulasını mahalline gönderecek, orada cemaat ihtiyar meclisleri pusulada yazılı meblağı komşuca ve hakkaniyetle, herkesin kudretine göre taksim edecek, kaydettikleri defteri kaza meclisine getirecekti. Kaza meclisi bu defteri kontrol ettikten sonra onaylayarak, verginin tahsili için tekrar onlara teslim edecekti. Bundan sonra her mahalle ve köyün papaz, imam ya da muhtarı vergilerine göre herkesten ne kadar akçe tahsil eder ise tevzi defterine kaydedip parayı defterle beraber kazaya gönderecekti. Kazaya gelen bu defter ve akçeler kaza meclisinde olan kayıtlarla karşılaştırılarak kontrol edildikten sonra kaza müdürü ve sandık emini tarafından

mühürlenecekti. Sene sonunda kaza meclisi her karye ve mahallenin defterlerini kontrol edip şayet bakaya kalmış olan vergi varsa kimin zimmetinde olduğunu bildiren bir pusula ile o mahalle gönderecekti. Bu bakaya kalan kısım mükelleflerin üzerinde ise onlardan tahsil edilecekti. Şayet vergiyi toplayan imam, muhtar ve sair görevlilerin zimmetinde ise kanun hükümüne haklarında karar verilecekti (Abdurrahman Vefik, 1330, s. 62).

Her karye ve mahallenin bir senelik vergisi ödendikten sonra imam ve papazlar daha önce aldıkları makbuzları kaza meclisine getirip hesaplarını gördürürlerdi. Bundan sonra ait oldukları karye veya mahallenin bir senelik vergilerinin toplanıp teslim edildiğini beyan eden bir eda senedi alırlardı (Abdurrahman Vefik, 1330, s. 65).

Bu vergi tahsil edilirken; senesi içinde tahsili yapılması gereken verginin, adeta gelecek seneye bırakılması, tahsil edilen paranın muhtarın elindeki tevzi^c defterinin teslimat hanesine yazılmakla yetinilerek, mükellefin eline bir şey verilmemesi gibi durumlar verginin tahsilini güçleştirmekle beraber suiistimalleri de beraberinde getiriyordu. Çünkü parayı veren mükellefin elinde verdiğini ispat edecek bir belge yoktu. Muhtar aldığı parayı deftere yazmaz veya eksik yazarsa aksini ispat edecek bir delil bulunmuyordu. Muhtar parayı zimmetine geçirir, ortadan kaybolur veya vefat ederse vergi bakiyesi yine ahalden tahsil ediliyordu (Abdurrahman Vefik, 1330, ss. 58-66).

1860 yılından sonra sayımı biten yerlerde yeni tahrire göre vergi alınmaya başlanmıştı. Ancak tahririn bitmediği ve ancemaatin vergi uygulamasının devam ettiği yerlerdeki usulsüzlük ve karışıklıklara bir son vermek için 1864 ve 1865 yıllarında yeni talimatname ve nizamnameler kaleme alındı. Bunlara göre vergi ve hazine gelirlerinin toplanması için tahsildarlar görevlendiriliyordu. Tahsildarlar gittikleri bölgelerde verginin tevzi ve taksiminde hazır bulunacak, muhtar ve kocabaşların vergi tahsilini denetleyeceklerdi. Mükellefler arasında vergiyi ödeyecek gücü olmayanların payını diğer ahali arasında adaletle pay edeceklerdi. Ayrıca bu

nizamnamelerde cami, kilise, köy masrafı ve ihtiyat akçesi gibi ek vergilerin getirilmesi yasaklanıyordu. Vergi taksitlerini ödeyen ahaliye muhtar ve sair görevliler, arkası mühürlü, beşer ve birer kuruşluk eda tezkereleri vereceklerdi. Mükelleflerin vergiyi ödememeleri durumunda uygulanacak işlemler ayrıca belirtiliyordu (Çadırcı, 1997, ss. 342, 343).

Tanzimat'la birlikte getirilen ancematin vergi uygulaması, yukarıda bahsedilen haksızlıklar ve aksaklıklar yüzünden halkı memnun edememiş ve 1860 yılından itibaren aşamalı olarak kaldırılmaya başlanmıştır. Onun yerine nispi nitelikli emlak, arazi ve temettü vergileri getirilmiştir (Eroğlu, 2012, ss. 57-89).

3. Arşiv Belgelerine Yansıyan Olaylar

Osmanlı Devleti'nin hemen her döneminde vergi toplama hususunda suiistimallerin yaşandığı görülmektedir. Bu durumdan hoşnut olmayan halk tepkisini göstermekten çekinmemiştir. Bazen münferit şikayetlerle dile getirilen bu tepkiler, bazen de daha geniş katılımlarla isyan hareketlerine kadar gitmiştir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2002, s. 1-20; Aktan, Dileyici ve Saraç, 2003, s. 1-25). Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Meclis-i Vala'ya gelen şikayet ve dilekçeler, dönemin merkezi idaresi tarafından incelenmiş, kanunsuz iş yapan idareciler hakkında gerekli cezaların verilmesinde tereddüt edilmemiştir (İnalçık, 1964, s. 630). Ancak tüm önlemlere rağmen tebaanın maruz kaldığı usulsüz muamelelerin önüne geçilememiş, halkın buna verdiği tepkiler arşiv belgelerine yansımıştır (Çakır, 2001, ss.71-95; Asker, Yıldız, 2014, ss. 177-192).

Bu doğrultuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve bu çalışmaya konu olan belgeler üç gurupta değerlendirilmiştir. İlk olarak dersaadet tarafından taşradaki bazı yerlerde bulunan idarecilere hitaben yazılan ve vergi toplamakla vazifeli muhtar ya da kocabaş gibi görevlilerin, ahaliye yaptıkları zulüm ve kanunsuzlukların önüne geçilmesini bildiren emirname şeklindeki belgelerden bahsedilmiştir. Daha sonra Müslüman reayanın muhtarlarla yaşadığı sorunlar ve son olarak da gayrimüslim vatandaşların vergi

toplamakla vazifeli olan kocabaşlar hakkındaki şikayetleri dile getirilmiştir.

Belgelere baktığımızda şu örneklerle karşılaşmaktayız: Yanya valisine gönderilen tezkerede; Yanya Eyaletinde bulunan ahalinin vergi tahsili hakkında tahkikat yapılması ve halkın maruz kaldığı kanunsuzlukların önlenmesi gerektiği bildirilmektedir (BOA. A.MKT.UM. 140/33).

Başka bir belgede kaza ve köylerde bulunan muhtar veya gayrimüslim ileri gelenlerin normal vergi dışında kimseden fazla bir şey talep etmeyeceklerine dikkat edileceği;

“makam-ı mu'allayı hazret-i vekaletpenahiye

fi 20 cemaziyel-evvel tarihiyle müverrihan ve yüz seksen bir nomresiyle merfumen dâire-i umru-ı dâhiliye cânibinden şereftâ'tir ve tesyir buyurulmuş olan emirnâme-i sâmi vekâletpenahide cânib-i bâb-ı 'âliye arz sözün ve şikayet olunmasından dolayı rü'esâyı millet ile muhtarân-ı vesâirenin virgü ve mürettebât-ı sâireden mâ'ada masârif nâmi ile ve bir karye ve kasabanın ihtiyacât-ı sahihasından olan mekâtib ve mâ'bed ve çeşme binası sarfiyatı müstesna olub bu vesile ile dahi ziyâde ve fazla akçe tevzi' ve tahsil itmeleri ve gelüb giden me'murun ve sair yolcuların mücânâ-i yem ve binecek atları misüllü bir hal zuhurunda ve şikâyet vuku'unda kuvveyân men' ve ibtâliyle sınıf-ı ahalinin her nevi' ta'diyâtdan sıyânatı ta'mimen emr ü ferman buyurulduğu beyan-ı 'alisiyle buralarca dahi istihsâl-i esbâb-ı icâbiyesine mübâderet 'acizânemiz husus-ı irâde ve ferman buyurulmuş ve sâye-i merâsimvaye-i hazret-i mülükânede sınıf-ı teb'anın bilâ istisna delsir ni'met-i mu'adelet olmaları ve sâil mathubesinin istikmâline buralarca mütemâdiyen dikkat ve itinâ olunacağı mülâsebesiyle şimdiye kadar öyle bir hal vuku'-ı rü'yet ve şikâyet ma'lum olamadığı misüllü emirnâme-i sâmi-i mezkurenin suret-i 'aliyelerinin leffiyile 'alel-devam infâz-ı ahkâm-ı celilesi lüzumunda mülhak kazalar müdirâtına ekiran iş'ar kılınmış ve bâ'id izin bu babda ol günden ziyâde teccüsât ve ikdâmat müe'shire icrasıyla bu misüllü hareket gayrı merziye zuhure getürmemesine müşâberet olunacağı derkâr

bulunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i minleleminindir. fi 9 Receb sene 278” ifadeleriyle dile getirilmektedir (BOA. A.MKT.UM. 531/44).

Bu belgede ahali tarafından yapılan şikayetler üzerine kasaba ve köylerdeki millet reisleri ve muhtarların, kasaba veya köy ihtiyacı olan mektep, mabed ve çeşme gibi yapıların inşası dışında halktan mükellef olduğu vergi dışında bir talepte bulunmamaları emredilmektedir.

Van ve Hakkari mutasarrıfı Resul Şakir (Paşa) imzasıyla darsaadete gönderilen cevapta; orada bulunan köy ve kasabalarda, gayrimüslim millet reisleri ve muhtarların ittifak ederek vergiden ziyade halktan masraf namıyla para aldıkları konusunun araştırılarak, böyle bir durum varsa bunun engellenmesini emreden, emr-i iradenin alındığı bildirilmektedir (BOA. A.MKT.UM. 532/59).

Bir başka belgede Selanik Eyaletindeki Menlik kazasında bulunan muhtar ve kocabaşların masraf namıyla ahaliden fazla para topladıklarından bahisle bunun önlenmesi istenmektedir.

“Meclis-i vâlâda müzakere ve edâyı sâyîasına menut olmağla takdim olundu

Menlik kazası virgüsünün ta'dili istidâsıyla mukaddemâ dersâadete gönderilmiş olan a'zâyı meclisden iki adamın masârîf nâmıyla ahaliden ziyâdece akçe almış olduğundan ve ekser mahallerde dâhi kocabaş ve muhtarân tâîfelerinden böyle halkdan paralar toplanmakta bulunduğundan bahisle bu mâkule masârîfin hükümet veyâhut mahkeme mâ'rifetiyle ta'yin mikdarı ve bunun bir nizâmı bulundurulması ifâdâtına dâir 'atufetlü Hacı Beg Efendi ve Ahmed Refik Efendi hazretlerinin üç kut'a tahrirât” (BOA. İ.MVL. 488/22131).Yine benzer bir durum, Erzurum eyaletinde bulunan bazı kazalarda ahaliden fazla vergi aldıkları hususunda müdür, naib, ve muhtarlar hakkında yapılan şikayetlerde görülmektedir (BOA. MVL. 23/9; BOA. A.MKT. 126/33).

Yine, Hersek sancağına bağlı Piva Nahiyesinde bulunan ahaliye h. 1279 senesinden itibaren verginin ne surette toplanacağı şu şekilde ifade ediliyor:

“...virgü ve i'ane-i askeriye maktu' olub yetmiş dokuz senesinden itibaren herkesin kudret ve tahammülüne göre kendü beyninizde komşuca ve karındaşınca tevzi' ve muhtarlar ma'rifetiyle tahsil olunacaktır â'şarın mukaddeman mu'in değil ise de ahaliyi milletlerin teaddiyâtından tahlis için bu dâhi bazı mahallerde olduğu gibi maktu' olarak köyler üzerine bir birağılacağından herkesin hâsîlat-ı arazisine göre yine muhtarlar ve ihtiyarlar mâ'rifetiyle tevzi' ve tahsil kılınacaktır şu hale göre her karyenin cesâmetine ve icâb-ı hal ve muvakkâ' göre birer yâhud ikişer muhtar nasb olunmak ve bunlar cümlelerin emniyet eyledikleri kimesneler olmak lazımgeldiğinden bunları bil-intihâb defterini Pop Jarko vasıtasıyla bu tarafa göndermelisiniz vergü ve â'şar ve i'âne-i askeriyeden başka hiç kimseden bir akçe alınmayacak ve kocabaş ve muhtarlar ve sâir memurlar mu'in olan vergü ve â'şar ve i'âne-i askeriyenin üzerine bir akçe zam idemeyecektir idenler olur ise şediden te'dib olunmaları ferman-ı padişahi iktizâsından ve muhtarların tebdili lâzım geldikde yerlerine nasb olunacak muhtarlar yine ahaliden intihabiyla olacaktır işte bu suretle nâhiyenizin idaresi yoluna girmiş olur...” (BOA. TŞRBNM. 21/119).

Bu belgede görülüyor ki verginin, ahalinin maddi gücüne göre topluca tahsil edileceği; ancak muhtarların topladıkları vergiye herhangi bir zam yapmamaları gerektiği belirtilmektedir.

3.1. Müslüman Reayanın Yaşadığı Sorunlar

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; belgelerde bahsi geçen şikayetler münferit olaylar gibi görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinde yaşandığı görülen bu örneklerden bir genelleme yapmak güçtür. İdarecilere yapılan şikayetlerin gerçeği yansıtmayıp yansıtmadığı ayrı bir tartışma konusu olsa da ancemaatin vergi uygulamasının uzun süre devam ettirilmemesinin nedenlerinden biri de bu şikayetler olabilir. Bunun yanında Osmanlı tebaası içinde, maruz kaldığı usulsüzlüğü dile getirip şikayet edemeyen insanların da olabileceği gözden kaçmamalıdır.

Vergi tahsili hususunda belgelere yansıyan Müslüman tebaa ile muhtarlar arasındaki olumsuz durumlardan birkaç örnek aşağıda yer almaktadır:

Sivas Eyaleti'nde bulunan Mecidözü Kazasında oturan Halil, Mustafa, Ahmed ve İbrahim adlı şahıslar, yüz seneden beri aynı kazada babalarından kalma emlakte oturup, arazide ziraat etmelerinden icap eden vergiyi kusursuz bir şekilde ödediklerini; ancak eyalet-i merkumede Yörük taifesinin iskan olduğu Zile köyü muhtarı bu dört hanenin dedelerinin yüz sene önce yörük aşiretinden olduğunu iddia ederek cebren vergi tahsil etmekte olduğundan bahisle şikayetçi olmuşlardır. Bu şikayet üzerine Sivas mutasarrıfına gönderilen bir emir ile adı geçen kişilerden alınan vergilerin kanuna aykırı olduğu belirtilerek bunun önlenmesi istenmiştir (BOA. A.MKT.UM. 30/94).

Ankara mutasarrıfı ve İzmid kaymakamına hitaben yazılan başka bir belgede; Şeyh Bezenli Aşireti, Tabanlı Cemaati ahalisinden olup Tanzimat'la birlikte getirilen vergiyi ödemekte bir kusurları olmadığı halde aşiretlerinin muhtarının, adı geçen vergiden 56 bin kuruş birikti diyerek bu meblağı kendilerinden talep etmekte olduğunu ve bu durumun hem nizama aykırı hem de kendilerini perişan ettiğini belirten bir arzuhal üzerine, bahsi geçen kanunsuz durumun düzeltilmesi istenmektedir (BOA. A.MKT.UM. 116/48).

Konya valisine gönderilen bir belgede Burdur Kazası'nda Düger Karyesi muhtarı Ömer Kethüda'nın topladığı vergiye keyfi zam yaptığı belirtilmekte, yapılacak incelemede bunun zimmetinde tespit edilmesi durumunda bir sene hapis cezası verilmesi kararlaştırıldığı bildirilmektedir.

“Konya vâlisine

Burdur Kazası kurâsından Düger karyesi muhtarı Ömer kethüdanın irtikâb ve irtişâba ve zam-ı virgüye cür'eti cihetiyle muhasebesi ru'yet olunarak zimmetinde tebyin iden hukuk ve sâire bit-tahsil eshâbına virilmiş ve yine kendüsünden eda'yı hukuk iden olduğu takdirde bil-muhakeme ihkâk-ı hak olunmak üzere Burdurda bir sene tevkifi meclisçe kararlaştırılmış...” (BOA. A.MKT.UM. 234/35).

Salih bin Ahmed isimli vatandaş kendisinin Bolu'da ikamet etmekte olduğunu ve Ankara'ya

bağlı Nallıhan kazasındaki İnce karyesinde bulunan iki adet tarlasının a'şârını ödediği halde köy muhtarı tarafından 150 kuruş daha vergi talep edildiğini bildirmektedir:

“ma'ruz-ı dâ'ileridir ki

Dâ'ileri Nefs-i Bolu'ya tâbi Mudurnu kazasında Çarşamba nahiyesinde Kuzife karyesinde ikâmet ederek emsâlim misüllü seneviye tevzi' olunan virgü-i mahsusemi cânib-i miriye edâ ve teslim itmekde isem de Ankara'ya tâbi' Nallıhan kazası kurâlarından İnce karyesi dâhilinde iki kıt'a arazi ve tarlam bulunmuş mezbur iki kıt'a tarlanın a'şâr-ı şer'iyesinden başka yüz elli guruş virgü nâmıyla karye-i mezbur muhtarı tahsil sıralarında bulunduğu ma'lum sadâretpenâhileri buyuruldukda nizâm-ı seniye tevcihle ise mahalline bir kıt'a emirname hak.... şayân buyurulmak babında bir kıt'a arzuhal çâkeranem takdimine izâr olundu emr ü ferman hazreti minlel-emrindir.

Salih bin Ahmed” (BOA. A.MKT.UM. 437/48).

Tarsus'un Yenice karyesi muhtarı Murtaza'nın 1271 senesinden 1276 senesine kadar toplam 16.167 kuruş fazla vergi tevzi ettiği, bu durumun kendisinden sorulması üzerine, tek başına böyle bir şey yapmadığını imam ve ihtiyarlar ile ittifak halinde olduğunu ve masraf denilen şeyin köy ihtiyaçları için alındığını beyan etmesine rağmen, bunu ispatlayamadığı için suçlu bulunduğu görülmektedir:

“Adana Eyâleti dâhilinde kâin Tarsus sancağına merbut Yenice karyesinde muhtar bulunan Murtazâ nâm kimesne yetmiş bir senesinden berü karye-i mezbure muhtarı bulunduğu sene bi-sene vergüyü mahsusalarına hod bi hod akçe zam iderek ve karye-i mezbure hâsene vergülerinin mübeyyin livâ-i mezbur meclisinden i'tâ olunan mazbatayı göstermeyüb vergünüz bu miktardır diyerek ahz ve tahsil ile ahali-i karyeye irsal gadr ve hisar itmekde olduğu beyânıyla icrâyı icâbı karye-i mezkur ahali tarafından istidâ olunması üzerine merkum Murtazâ celb ve muhtarlığı müddet-i muhasebesinin rüyetine meclis-i çakerânemizde itidâr kılındıkda yetmiş bir senesinde iki bin yüz otuz buçuk ve yetmiş iki

senesinde bin yüz yirmi ve yetmiş üç senesinde altı yüz elli dokuz ve yetmiş dört senesinde üç bin üç yüz altmış altı ve yetmiş beş senesinde dört bin sekiz yüz elli altı buçuk ve yetmiş altı senesinde iki bin otuz beş guruş ki altı sene zarfında cem'an on altı bin yüz altmış yedi guruş fazla tevziat ve makbuzâtı ve bin sekiz yüz kırk dört guruş asıl vergüden zimmet-i tebyin itmiş olmasıyla keyfiyet muhtar-ı merkumeden ledel-sual vergü tevziâtını hod bi-hod icrâ itmeyüb imam ve ihtiyarlar ile bil-ittifak tesviye eylediklerini ve fazla-i mezbure dâhi köyce vukubulan masârîf-ı zarureye mukâbil cümle ihtiyarların re'y ve ma'rifeti ile tevzi olunduğunu..." (BOA. MVL. 606/7).

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan A.MKT. UM. 447/48 dosya numaralı belgede adı geçen Murtaza'nın durumu hakkında şu ifadeler bulunmaktadır: "... devletçe mu'ayyen olan vergü ve a'sâr ve rüsumât ve sâir 'aidâtın mikdarından ziyâde bir şey ahz ve istihsâl iden muayyen memurlarımızın altı aydan üç seneye kadar hapis cezasıyla mücâzât olunması ve zâid olarak ahz ve tahsil kılınması kanunun yüz sekizinci maddesi hükmü iktizasından bulunduğu mebni bu hükme tevfiikân ve tarih-i avdetden i'tibâren merkumun bir sene müddetle habs olunması ve ahâlden almış olduğu meblağ-ı mezburun cezâyı nakdi olarak bir mislünün ve hâzine zimmeti bulunan bin sekiz yüz şu kadar guruşun kendüsünden tahsili hususunda..."

Kengiri sancağında bulunan Hacı Mustafazâde İsmail Efendi ikamet ettiği köy muhtarı olan Ahmet Yazıcı ve adamları tarafından vergi yüzünden rahatsız edildiğini şu şekilde şikayet etmektedir:

"ma'ruz-ı çâker-i keminelidir ki

Bu kulları Kengiri sancağı dâhilinde kâin Malat kazasına tâbi' Dalkoz karyesi sâkinlerinden olub bir kimesneye bir güne buğuz ve nefsâniyet itmemiş ve kendi hâl ve meşguliyet-i zâtıyemiz ile iştigâl edinmiş iken bu aralık karye-i mezkurenin muhtarı bulunan Ahmed Yazıcı ve bazı kendi avânesi birbirleriyle yekdil olarak ol-tarafda bulunmadığım suretde kendi kendilerine icrâyı garaz ve nefsâniyet iderek hak-ı 'abidânemde dürlüye dürlü hakârete kalkmış olduklarından

mâ'âda familyamın oturduğu hânem virgüsünü yan hâne itibarından virmekde iken bu günlerde senin diğer bir menzilin dâhi vardır anada başkaca alacağız diyerek bi-huzur eylemiş olduklarından..." (BOA. A.MKT. UM. 559/11).

Bir başka belgede kendi ve akrabalarının vergisini köy ahalisine ödeten ve bu durumu şikayet eden şahsı darp ve hapsediren köy muhtarı hakkındaki karar şöyle ifade edilmiştir:

"Harput sancağında kâin Keluşağı karyesi muhtarı Zübeyir kendü hânesi ile ammizâdesinin yedi hânesinin virgüsünü karye-i mezkurenin ahâlisine tahmil eylediğinden karye-i mezkure ahâlisinden Abdullah beyan-ı hâl eylemiş ve müşârünileyh tarafından keyfiyet muhtar-ı merkuma havâle olundukda merkum Zübeyir Abdullah'ı şediden darb iderek muahheren habs eylemiş olduğundan icâbının icrası" (BOA. A.MKT. DV. 16/5).^{vi}

Vergi tahsili ile ilgili yaşanan bir başka kanunsuz durum Hersek sancağına bağlı Foça kazasına tabi Uluğ cemaati vekili İbrahim Şatir'in yazdığı arzuhalde görülmektedir: "...kazâ-i mezbur muhtarânı beş yüz guruş vergüye tahammülü olan elli ve elli guruş virmege iktidârı olmayana beş yüz guruş vergü tevzi' ile ahâliyi tazyik ve â'sârı dâhi bu veçhile taksim itmekde oldukları ve çünkü kendüleri müdir-i sâbık Hacı Begin tarafdarları olduğuna ve ahâli-i merkume ise mukaddemâ mumâileyhin bazı harekâtını haber virdiklerine mebni şimdi fukarâyı ayak altına aldıkları beyanıyla icabının icrası istida' olundu..." (BOA. TŞRBNM. 16/69; BOA. TŞRBNM. 21/63).

Belgelerde, kadınların da vergi tevzi ve tahsili yüzünden mağdur olduklarını, muhtarlar tarafından zulme uğradıklarını ve bu hususta yapılan şikayetlerini açıkça görmekteyiz. Bu konuda yaşanmış birkaç örnek şu şekildedir:

Alaşehir'de yaşayan merhum Kurdoğlu Mustafa'nın karısı Fatma, eşi öldükten sonra kocasından kalan vergi yüzünden mahalle muhtarı tarafından gördüğü muamele ve eziyetten dolayı şikayetini arz etmiştir.

"Hâkpâyı sâmilerine arzuhal câriye-i keminelidir ki

Bu câriyenin Aydın sancağında kâin Alaşehir kazâsında nefsi-i Alaşehir mahallâtından Etfar mahallesi sâkinlerinden Kurdoğlu Mustafa'nın zevce-i metrukesi olup müteveffâyı merkumenin hin-i vefâtında emvâl-i virgü-i bakâyâsından fakat yirmi altı guruş zeyni var iken mahalle-i mezbure muhtarının teşgâli ile beşyüz guruş zeyni var idi diyerek itâmına mahsure olan emvâl-i metrukesini nıfs bahâsına satdırub ve bu câriyelerini habs-i ilka iderek bi-gayr-ı hak tagâllüben ve cebren beş yüz guruş beş sene evvelce almışlar iken şimdi yine kalkışub müteveffâyı merkumenin mâl-ı virgüye bin yediyüz guruş daha zeyni var idi olvakit hatırımıza gelmemiş meblağ-ı mezbure behemehâl senden aluruz diyerek bu günlerde bu câriyelerini yine habs itdirüb dürlü dürlü rencide ve 'azâb-ı şedide eylediklerinden bir takım yetim ve yetimelerim meydanda aç ve lâ 'ilâc oldukları halde zâr-ı giryân ve bu câriyenin dahi meclisde âh-ı efgân itmekde olup halbuki müteveffâyı merkumun emvâl-i metruke ve arâzi-i vesâiresi olmadığından itâm-ı merkumenin idârelerinde 'acizim ve çekmekte olduğum müşkilatlarım bana elverirken bir de bi-gayr-ı hâk beş seneden sonra bin yüz guruş bu câriyelerinden zevce-i cerâyim matlub eylemelerine ber veçhile sabır ve tahammülüm kalmadığı...." (BOA. A.MKT. UM. 268/76).

Benzer bir olay da Karesi Sancağının Soma Kazasına bağlı Tarhala Karyesinde yaşanmıştır. Fatma Hatun isimli bir şahıs, kocası Hafız İbrahim Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu bir zamanda evine gelerek eşinin 300 kuruş vergi borcu olduğunu söyleyen ve kocasının evde olmadığını öğrenince yanındaki dört adamıyla birlikte pencereye merdiven dayayıp evine zorla giren köy muhtarı Hasan Efendi hakkında şikayette bulunmuştur. Şikayette, muhtarın zorla girdiği evinden bir adet tüfek, bakır kap, 150 kuruş değerinde altın ve ziynet eşyasını aldığını, daha sonra tüfek ve bakır kabı geri alabilmelerine karşın altın ve ziynet eşyasının muhtarda kaldığını ifade etmektedir. Bu şikayet üzerine Karesi mutasarrıfı İzzet Efendi'ye gönderilen emirde işlenen suçun tahkik ettirilerek adaletin sağlanması hususu bildirilmiştir (A.MKT.DV.

192/81; BOA. A.MKT.UM. 495/28; BOA. A.MKT.UM. 551/51).

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklerden biri de verginin toplanma usulünün cemaatler nezdinde olacağı şeklindeydi. Bu bağlamda Müslim veya gayrimüslim ahali kendi cemaati içinde vergisini ödemekle mükellefti. Ancak bazı muhtarların bu hükme aykırı davrandığı belgelerde görülmektedir. Konya eyaletine bağlı Niğde sancağı dahilinde bulunan Nevşehir kazasına tabi İneki köyü muhtarı Hasan Ağa'nın Müslüman ahali üzerine düşen vergiyi Rum reayadan da tahsil etmesi, gayrimüslimlerin şikayetine neden olmuş ve muhtarın bu durumdan men edilmesi talep edilmiştir (BOA. MVL. 117/63). Ayrıca Amasya sancağında Gümüşhacıköy Kazası karyelerinden Gür Karyesinde de benzer bir durum yaşanmıştır. Gayrimüslim ahali senelik ödedikleri verginin kendi kocabaşları vasıtasıyla tahsil edilmesini talep etmekte idirler (BOA. HR.MKT. 181/14).

Osmanlı Devleti'nde Hz. Peygambere olan saygı ve hürmetten dolayı O'nun soyundan gelenler birçok vergiden muaf tutulmuştur (Kazıcı, 2014, s.201). Ancak görülüyor ki bazen bu durum ihlal edilmiş ve "Seyyid" olduğu halde vergi talebiyle zulme maruz kalan vatandaşlar olmuştur.

"Mâ'ruz-ı çâker-i keminelidir ki

İçil sancağı dâhilinde kâin Gülnar kazasında defin-i hâk olan Es-seyyid Şeyh Ali Es-Semerhandi Kuddese sırrıhu hazretleri evlâdı kâffe-i tekâlifden muaf oldukları halde evlâd-ı 'aziz müşârünileyhden olup akrabâyı âcizeden Hasan Efendi'den çend senelik vergü talep ve iddiâsıyla livâ-i mezkur dâhilinde Anamur kazasına tâbi Görlük karyesi muhtarı Ali kethüdâ garaz ve nefsâniyete mebni muhatabına on beş yirmi nefer eşkıya alarak gice hâliyle mumâileyh Hasan Efendinin hânesini basub ve kendüsünü ve iyâl ü evlâdını darb ve mal ve hayvanâtını ahz ve gasb idüb vegüyü mezkure mahsub olunmak üzere kazâ-i mezkure sevk eylediğinden ve şu suret-i münâfi rızâyı 'ali ve muâdelet ve mugâyir-i hâkkâniyet olduğundan bu bâbda mumâhileyhin mukâddemce vukubulan istidâsı üzerine icrâsı icâbiyla mal ve hayvanât-ı mezkurenin istirdâdı hakkında livâ-i

mezkur kaymakamına hitâben bir kıt'a emirnâme-i sâmi tastir buyurulmuş.....” (BOA. A.MKT.DV. 178/11).

Bütün bunlara karşılık vergi tevzi ve tahsili hususunda muhtarlar hakkındaki şikayetlerin tamamında halkın haklı olduğunu söylemek doğru olmaz. Belgelerde görülüyor ki bazı şikayetler üzerine mahalli idarece tahkikatlar yapılmış ve muhtarlar hakkındaki suçlamaların gerçeği yansıtmadığı anlaşılmıştır (BOA. A.MKT.MHM. 761/43; BOA. TŞRBNM. 16/87).

3.2. Gayrimüslim Reayanın Yaşadığı Sorunlar

Osmanlı Devleti, gayrimüslim reayaya dini, adli, idari ve eğitim alanlarında, kendi liderleri başkanlığında, kurumlarını ve yasalarını düzenleme ve kullanma hakkını vermiş. Her cemaate kendi reisini seçme yetkisini tanımıştır. Gayrimüslimler de kendi teşkilatlarını kurarak, yarı bağımsız bir statü içinde cemaat işlerini yürütmüşlerdir. Kendilerine sağlanan bütün imkan ve haklara karşılık gayrimüslim milletlerin en önemli yükümlülüğü, sosyal ve siyasi alanda bazı yasaklara uymaları ve cizye adında bir vergiyi ödemeleri olmuştur. Gayrimüslimlerden cizye ile birlikte mübâşiriye, tahsildâriye, kefilleme, kuşâdiye ve ikrâmiye gibi adlarla çeşitli paralar toplandığı da bilinmektedir. Gayrimüslimler bunların dışında bir de Müslümanların çift resmine karşılık gelen ve haraç denilen bir vergi ödemişlerdir (Eryılmaz, 1996, s. 44).

Yukarıda bahsedilen Müslüman Osmanlı tebaası ile muhtarlar arasındakine benzer sorunlar gayrimüslim reaya ve kocabaşlar arasında da yaşanmıştır. Belgelere yansımış örnekler baktığımızda en başta kocabaşların vergi tevzi ve tahsilindeki usulsüzlükleri göze çarpmaktadır.

Edirne’de Kızanlık Kazası’na bağlı Şıbka Karyesi’nde vergiyi toplamakla görevli olan İstibanu, Fazioğlu Kıptu, Bercemlioğlu Hırsto ve Nikola adlı şahıslar halktan zorla fazla vergi topladığı yönünde bir şikayet bulunmaktadır:

“Mâ’ruz-ı çâker-i keminelidir ki

Edirne Eyâleti dâhilinde vâki’ Kızanlık kazasına tâbi’ Şıbka Karyesi ahâli-i reayâlarından ve

rençber tâifelerinden olub üzerimize edâsı lazım gelen virgü ve mürettebât-ı sâire-i seniye-i ötedenberü tahammülümüze göre beher sene evkât-ı mu’âyenesinde tediye kusurumuz olmayub bir taraftan ziyede akçe tevzi’ ve tahsiliyle sâye-i hazret-i şâhânede bir güne teâddi ve rencideye düçâr olmaklığımız icâb itmez iken birkaç senedenberü karyemiz çorbacıları İstibanu ve Fazioğlu Kıptu ve Bercemlioğlu Hırsto ve Nikola nâmdâr dört nefer zimmiler hilâf-ı rızâ-i âli ve mugâyir-i irâde-i seniye-i cihânânî mürettebâtımızdan fazla olarak cebren bir takım nâm-ı diğerle kudretimizden ziyade akçe tevzi’ ve tahsil idegelmekte oldukları zülm ü teâddilerine bervechile tahammülümüz olmadığından...” şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır ki fazla vergi talebi ahaliyi zor durumda bırakarak hoşnutsuzluğa ve şikayetlere neden olmuştur (BOA. A.MKT.UM. 17/79).

Elimizdeki belgelere istinaden Sivas, Silistre, Yanya, İmroz, Semadirek, Ohri, Hüdavendigar, Saruhan, Ayvalık, Tırhala, Gelibolu, Divriği, Rodos, Tokat, Niş, Bursa ve Konya gibi birçok sancak ve kazalara bağlı köy ve mahallelerde oturan gayrimüslim reaya ile kocabaşları arasında vergi toplamadaki usulsüzlükler ve halka yapılan zulümlerden dolayı problemler çıkmıştır. Bu durumdan kurtulmaya çalışan halk arzuhaller yazarak sesini merkezi idareye duyurmaya çalışmıştır (BOA. A.MKT.UM. 20/97; BOA. A.MKT.UM. 81/90; BOA. A.MKT.UM. 324/79; BOA. A.MKT.UM. 454/12; BOA. A.MKT.UM. 465/34; BOA. A.MKT.UM. 524/39; BOA. HR. MKT. 101/46; BOA. İ.MVL. 205/6560; BOA. MVL. 262/53; BOA. A.MKT.DV. 52/16; BOA. A.MKT.DV. 45/48; BOA. A.MKT.DV. 41/70; BOA. HR. MKT. 27/46; BOA. A.AMD. 26/57; BOA. A.DVN. 36/10; BOA. A.DVN. 67/98; BOA. A.DVN. 153/66; BOA. A.DVN.MHM. 2/74; BOA. A.M. 17/36; BOA. A.MKT. 25/87).

Gayrimüslimler kendi içlerinde farklı cemaat ve mezheplere ayrıldıkları için aralarında vergi yüzünden anlaşmazlıkların çıktığı görülmektedir. Problem yaşayan cemaatlerin başında Protestanlar gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde Protestanlık 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Devlet 1842’de Kudüs’te bir Protestan mabedi inşasına izin

vermiş, 1850’de Protestanları millet olarak tanımıştır. Böylece Protestanlar Osmanlı Devleti’nde en son tanınan millet olmuştur. Protestanlar merkezde padişah fermanıyla tayin edilen bir vekil dışında taşrada da vekillere sahip olmuşlardır (Eryılmaz, 1996, ss. 127, 128).

Protestanların vergi yüzünden Rum ve Ermenilerle sorun yaşadığı görülmektedir. Protestanlar daha önceleri Rum ve Ermeni kocabaşları tarafından toplanan verginin artık kendi içlerinden kocabaş seçilerek onlar vasıtasıyla toplanmasını talep etmektedirler:

“Teb’â-i devlet-i ‘âliyyeden Akhisar kazâsında mütemekkin Protestan tâifesinin cizye ü virgünün ve mesâlih ve akdinin Rum milleti tarafından tahsil ve rü’yet olunmakta olduğu cihetiyle üzerlerine kudretlerinden ziyâde virgü tahsiliyle ve sâir vücuhla kendülerinin tazyik ve rencide olunmakta ve bu husus tâife-i merkumenin perişanlıklarını muceb olmakda olduğu beyânıyla bunların cizye ve virgüyü seneviyelerinin Rum milleti virgü ve cizyesinden bit-tefrik kendü taraflarından başkaca ahz ve istihsâl olunması hususu protestan vekili tarafından bâ-takrir inhâ ve istidâ olunmuş olmağla...” (BOA. HR.MKT. 40/32).

“Protestan tâifesinden Maraş’da mütemekkin bulunanların virgüyü mürettebâtına Ermeni milleti tarafından iktidarından ziyâde akçe zam olunmuş olduğundan zikr olunan virgülerinin kendü kocabaşları mâ’rifetiyle tahsil olunması ve hususât-ı sâireye dâhi kimesne tarafından müdahale itdirilmemesi hususu millet-i merkume vikili tarafından bâ-takrir istidâ kılınmış olmağla...” (BOA. HR.MKT. 112/83). Yine buna benzer durumlar Antakya, Erzurum, Amasya, Saruhan, Musul, Bursa gibi yerlerdeki Protestan milleti içinde de yaşanmıştır (BOA. HR.MKT. 259/20; BOA. HR.MKT. 42/74; BOA. HR.MKT. 152/89; BOA. HR.MKT. 247/53; BOA. A.DVN. 75/16).

Bazı belgelerde kocabaşlara, hizmetleri mukabili maaş verildiği ve bunun da ahalinin senelik vergisine ilave edildiği bildirilmektedir. Niş sancağı dahilinde bulunan kaza ve karyelerde görev yapan muhtar ve sair vazifelilere verilen

yıllık 5400 kuruş maaşın, ahalinin rızası dahilinde olduğu söylenmektedir (BOA. İ.MVL. 110/2519). Benzer hadiseler BOA. A.MKT.NZD. 205/84. ve 110/22. dosya ve gömlek numaralı belgelerde de görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin en önemli gelir kaynağı olan vergiler, Osmanlı araştırmacıları tarafından ilgi gören bir konu olmuştur. Toprağa dayalı bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devleti’nde vergi gelirlerinin büyük bir bölümü tarım ve ona bağlı alanlardan elde edilmiştir. Osmanlı’da vergiler, şer’i vergiler ve örfi vergiler olmak üzere iki ana grupta toplanmış olup, devletin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal duruma göre sürekli veya geçici çok sayıda vergi çeşidi tevzi olunmuştur.

Osmanlı Devleti’nde vergi tahsilinde yaşanan kanunsuz ve usulsüz uygulamalar halkın şikayetlerine neden olmuştur. Zaman zaman bu şikayetlerin şiddeti artarak isyanlara kadar varmıştır.

Tanzimat dönemine gelindiğinde birçok alanda olduğu gibi vergi alanında da reformlar yapılmıştır. Halktan toplanan örfi vergiler kaldırılarak yerine ancemaatin vergi diye adlandırılan tek bir vergi getirilmiştir.

Bu çalışmanın da konusunu teşkil eden ancemaatin vergiler; köy, kasaba ve kazalarda yaşayan halktan, bulunduğu sosyal zümre içinde kendi idarecileri olan muhtar, imam, papaz veya kocabaş gibi görevliler vasıtasıyla senelik olarak toplanmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden edindiğimiz belgelerde zikredilen konuların büyük bir kısmı, muhtar veya kocabaşların kaza ve köy ahalisinden fazla vergi tahsil etmesi, ahalinin mükellef oldukları vergiyi zamanında ödemedikleri halde tekrar tekrar istenmesi gibi şikayetler üzerinedir. Belgelerde, bazen muhtar veya kocabaş taifesinin, tahsil ettiği verginin tamamını mal sandığına teslim etmeyip, bir kısmını zimmetine geçirdiği görülmektedir. Yine rastlanılan şikayetlerde muhtarların adamlarıyla beraber köylüyü hapsedmeye kadar vardıkları, buna yapılan

itirazların sonuçsuz kaldığı ifade edilmektedir. Burada şunu belirtmek gerekir ki; sadece bu belgelerden Osmanlı Devletinin genelinde benzer durumların yaşanıp yaşanmadığını tespit etmek oldukça güçtür. Ayrıca bahsi geçen şikayetlerin haklılık payını da tam olarak kestiremiyoruz. Ancak ancemaatin vergi uygulamasının kısa bir zaman içinde kaldırılmış olmasının sebepleri arasında bu gibi şikayetlerin payının da olduğu düşünülebilir.

Kaynakça

- Abdurrahman Vefik, (1328). *Tekâlif Kavaidi*. I. Kısım, Dersââdet.
- Abdurrahman Vefik, (1330). *Tekâlif Kavaidi*. II. Kısım, Dersââdet.
- Aktan, C.C., Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2002). Osmanlı Tarihinde Vergi İsyânları I. *SDÜİİBF Dergisi*, 7, 1-20.
- Aktan, C.C., Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2003). Osmanlı Tarihinde Vergi İsyânları I. *SDÜİİBF Dergisi*, 7, 1-25.
- Altundağ, Ş. (1947). Osmanlı İmparatorlu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma. *AÜDTCFD*, V, 187-197.
- Asker, A. ve Yıldız, E. (2014). Aşar Vergisinin Son Yıllarında Niğde ve Civarındaki Suistimaller Üzerine Bazı Gözlemler. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (7), 176-192.
- Barkan, Ö. L. (1979). Tımar. *MEB İA*, 12 (1).
- Cezar, Y. (1985). Tanzimata Doğru Osmanlı Maliyesi. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4.
- Çadircı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK.
- Çakır, C. (2001). Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler ve 'Vergi İhtilalleri. *İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52, 71-95.
- Çakır, C. (2012). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. (II. Basım). İstanbul: Küre Yayınları.
- Eroğlu, O. (2012). Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinden Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 57-89.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- İnalçık, H. (1964). Tanzimat'ın Uygulanmasına Sosyal Tepkiler. *Belleten*, XXVII, 623-649.
- Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2013). Vergi. *TDV İA*, 43, 52-58.

Shaw, S. (1985). Tanzimattan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi (Çev. Ahmet Günlük). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 934-946.

Süleyman Sudi, (1306). *Defter-i Muktesid*. Dersââdet.

Şener, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Arşiv Belgeleri

BOA. A.M. 17/36.

BOA. A.AMD. 5/11; 26/57; 45/87.

BOA. A.DVN. 14/93; 36/10; 67/98; 75/16; 153/66.

BOA. A.DVN.MHM. 2/74.

BOA. A.MKT. 25/87; 126/33.

BOA. A.MKT. DV. 16/5.

BOA. A.MKT. UM. 268/76; 379/58; 447/48; 522/63; 559/11.

BOA. A.MKT.DV 6/30; 41/70; 45/48; 50/22; 52/16; 178/11; 192/81.

BOA. A.MKT.MHM. 761/43.

BOA. A.MKT.MVL 104/23; 115/91.

BOA. A.MKT.NZD. 94/77; 110/22; 205/84.

BOA. A.MKT.UM. 17/79; 20/97; 30/94; 81/90; 116/48; 140/33; 234/35; 324/79; 437/48; 454/12; 465/34; 495/28; 524/39; 531/44; 532/59; 551/51.

BOA. HR. MKT. 40/32; 42/74; 101/46; 27/46; 112/83; 152/89; 181/14; 247/53; 259/20.

BOA. İ.MVL. 110/2519; 205/6560; 488/22131.

BOA. MVL. 23/9; 117/63; 262/53; 572/97; 606/7.

BOA. TŞRBNM. 16/69; 16/87; 21/63; 21/119.

ⁱ Barkan (1979) çalışmasında Osmanlı Devletinin tımar sistemini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır (ss. 286-333.)

ⁱⁱ Osmanlı Devleti'nde alınan vergi çeşitleri ve bu vergilerin tevzi ve tahsil kaideleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. (Süleyman Sudi, 1306; Abdurrahman Vefik, 1330).

ⁱⁱⁱ Tanzimat reformlarını bütün ülke çapında uygulamaya koymak mümkün olmamıştır. Özellikle bazı uzak eyaletlerde bunu gerçekleştirmek imkan dahilinde değildi. Bu yüzden Tanzimat vergi reformları öncelikle Hüdavendigar, Konya, Aydın, Sivas, Ankara, Biga, Edirne, Rumeli, Silistre, Vidin ve Selanik eyaletlerinde uygulanmaya başlanmıştır. Bunların

---

dışında kalan bölgeler eski düzenlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi sistemi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. (Şener, 1990, ss. 23,24).

^{iv} Osmanlı Devleti'nde "tekalif-i örfiye" bütün ülkede uygulanmamış, bazı eyaletler bundan müstesna tutulmuştur. Bunlar: Sayda, Suriye, Beyrut, Halep, Bağdat, Basra, Musul, Trablusgarp, Bingazi, Hicaz ve Yemen eyaletleridir. Bu eyaletler ancemaaatin vergi dışında tutulmuştur. Yine dersaadet de bu vergi uygulaması dışındadır. Bunun sebebi İstanbul'da bulunan tüccar ve esnaf şehir emaneti ile bahriye hazinesine ihtisab resmi şeklinde vergiler vermekte olmasının dışında İstanbul'da bulunan emlakın her biri bir vakfa mensub olduğundan vilayettekilere nispetle daha çok icareler ödenmekte olmasıdır (Abdurrahman Vefik, 1330, s. 63).

^v 1860 senesinde başlayan tahrir, 54 senedir devam etmesine rağmen, henüz bazı vilayetlerde kısmen, bazı vilayetlerde ise tamamen bitirilememiştir (Abdurrahman Vefik, 1330, s. 63).

^{vi} Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, A.MKT. UM.379/58; A.MKT. UM. 522/63; MVL. 572/97; A.MKT.NZD. 94/77; A.MKT.MVL. 115/91-104/23; A.MKT.DV. 50/22-6/30; A.AMD. 5/11- 45/87 ve A.DVN. 14/93. dosya ve gömlek numaralı belgelerde de yukarıda bahsettiğimiz olaylara benzer şikayet ve kararlar bulunmaktadır.